

ВETERАНСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ СУЧАСНИХ ЗАРУБІЖНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Вступ. Із початком воєнної агресії Росії проти України у 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 р., тема ветеранської реінтеграції набула надзвичайної актуальності в українських наукових, політичних і громадських колах. Зарубіжні та вітчизняні дослідження почали активно розглядати підприємництво як один із найефективніших способів соціально-економічної реінтеграції ветеранів війни у цивільне життя, а також як ресурс сталого розвитку територіальних громад, у яких проживають демобілізовані.

Методи. Для досягнення поставленої мети було застосовано метод систематичного літературного огляду (ідентифіковано релевантні праці, здійснено їхній фільтр, проведено оцінювання методологічної якості, подальше синтезування висновків); порівняльного аналізу (основна увага приділялася узагальненню відмінностей і подібностей у зарубіжних та вітчизняних підходах до ветеранського підприємництва), системний підхід (дозволив автору комплексно охопити аспекти ветеранського підприємництва), узагальнення, аналіз та синтез.

Результати. У результаті дослідження було виявлено, що ветеранське підприємництво у зарубіжних дослідженнях розглядається як форма посттравматичної адаптації, спосіб зміцнення економічної незалежності та соціального статусу ветеранів. В українському контексті акцент робиться на інституційних бар'єрах, нестачі фінансування, відсутності менторської підтримки, проте спостерігається зростаючий інтерес до формування регіональних програм підтримки ветеранського бізнесу.

Висновки. Ветеранське підприємництво має потужний потенціал для соціально-економічної реінтеграції колишніх військовослужбовців, розвитку громад та підвищення національної стійкості. Системне вивчення кращих міжнародних практик у поєднанні з адаптацією до українського середовища є необхідною умовою для формування ефективної політики підтримки ветеранського підприємництва.

Ключові слова: ветерани, ветеранське підприємництво, громада, державна політика, реінтеграція, соціальне підприємництво, центри ветеранського розвитку.

Вступ

Сучасні виклики, пов'язані з триваючими військовими подіями, масовою демобілізацією та необхідністю реінтеграції ветеранів у цивільне життя, обумовлюють потребу в розробці нових інструментів підтримки цієї соціальної групи. Одним із ефективних інструментів реінтеграції військовослужбовців є ветеранське підприємництво, яке поєднує соціальну реінтеграцію з економічною самореалізацією. У світовому науковому дискурсі (Maury et al., 2023; Norhasyikin et al., 2024; Tihic et al., 2025 та інші) ветеранське підприємництво розглядається як форма посттравматичного зцілення, спосіб активної участі у громадському житті та механізм зменшення соціальної ізоляції ветеранів. У країнах з усталеною ветеранською політикою, зокрема у США, Канаді, Великій Британії, розроблені спеціальні програми менторської підтримки, пільгового кредитування та освіти для ветеранів-підприємців (Міжнародний досвід працевлаштування ветеранів: США, Канада, Велика Британія, 2024).

Водночас в Україні, на сьогодні, проблема ветеранського підприємництва стає предметом наукового пошуку вчених та практиків. Значна частина вітчизняних науковців (Краус, Краус, & Ігнатюк, 2023; Ушенко, 2025) акцентують увагу на інституційних бар'єрах, зокрема неузгодженість державних програм, бюрократичні перепони при реєстрації бізнесу тощо. Вони також вказують на недостатню правову базу, що не враховує специфічні потреби ветеранського підприємництва. Окрім того, виділяють проблему обмеженого доступу до фінансових ресурсів – зокрема, через відсутність спеціалізованих грантів і кредитів. Нестача бізнес-освіти серед ветеранів призводить до низької адаптивності до ринкових умов та нівелює потенціал сталого розвитку їхніх проєктів. Попри це, зростає інтерес громад до формування локальних ініціатив і програм підтримки ветеранського підприємництва,

що потребує належного наукового осмислення та узагальнення досвіду.

Мета статті – здійснити огляд джерел щодо ветеранського підприємництва у сучасних зарубіжних та вітчизняних дослідженнях, узагальнити його сутність та тенденції розвитку.

Для досягнення поставленої мети в статті було вирішено такі завдання:

1. Виокремити основні напрями зарубіжних досліджень ветеранського підприємництва.
2. Визначити ключові переваги та навички ветеранів, що сприяють їхній підприємницькій діяльності (лідерство, дисципліна, стратегічне мислення, психологічна резильєнтність, soft skills).
3. Дослідити стан наукового осмислення ветеранського підприємництва у вітчизняному дискурсі.
4. Здійснити порівняльний аналіз зарубіжних та вітчизняних підходів до ветеранського підприємництва, виявивши їхні спільні риси та відмінності.

Таким чином, дослідження ветеранського підприємництва як окремого феномену в контексті міжнародного та українського досвіду є надзвичайно актуальним. Воно дозволяє сформулювати ефективні практики підтримки та інтеграції ветеранів у громади, сприяє зменшенню соціальної напруги та активізує економічний розвиток на місцевому рівні.

Методи

Для досягнення поставленої мети було використано низку взаємодоповнюючих методів, які дозволили всебічно охопити явище ветеранського підприємництва. Метод систематичного літературного огляду застосовувався для виявлення актуальних тенденцій у вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі з проблеми ветеранського підприємництва, аналізу концептуальних підходів, стратегій підтримки та бар'єрів розвитку цієї

сфери. Порівняльний аналіз дозволив встановити відмінності й подібності між українськими та міжнародними практиками розвитку ветеранського підприємництва, зокрема щодо рівня державної підтримки, інституційного середовища, менторства, рівня залучення громадянського суспільства та приватного сектора. У статті застосовано системний підхід, що дозволив автору комплексно охопити аспекти ветеранського підприємництва. Методи аналізу, синтезу, наукового узагальнення та інтерпретації використовувалися для формулювання висновків, виділення ключових трендів та напрацювання їхніх перспективних можливостей.

Результати

У світовій практиці ветеранське підприємництво розглядається не лише як засіб соціально-економічної інтеграції військовослужбовців після служби, але й як дієвий інструмент розвитку місцевих громад (Boldon et al., 2017). Воно сприяє створенню робочих місць, розвитку місцевої економіки, соціальній згуртованості та інноваційній активності в громадах.

З метою комплексного дослідження окресленої проблеми нами виокремлено основні напрями зарубіжних досліджень відповідно до таких критеріїв: підприємництво як механізм; підприємництво як чинник розвитку місцевої економіки; підтримки ветеранського підприємництва серед ветеранів-жінок та ветеранів з особливими потребами; ветеранське підприємництво як інструмент вирішення соціальних проблем та активізації діяльності громади.

По-перше, підприємництво як форма ресоціалізації ветеранів, у контексті якого звертається увага на підприємництво як механізм ресоціалізації та реалізації особистісного потенціалу та можливість швидше започаткувати бізнес завдяки здобутим ними у війську навичкам лідерства, дисципліни, стратегічного мислення. Дослідники (Heinz et al., 2017) виявили, що ветерани майже вдвічі частіше, ніж неветерани є самозайнятими. Військовий досвід забезпечує ветеранам унікальні переваги у започаткуванні та веденні бізнесу, зокрема завдяки таким навичкам як оптимізм, екстраверсія, орієнтація на досягнення (мета в житті), автономність, потреба у професійному розвитку, психологічна резильєнтність, а також стратегічне планування, дисципліна, наявність розвинених соціальних мереж, здатність адаптуватися та долати перешкоди та навички спілкування (Heinz et al., 2017; Jim-Suleiman, Ibiameke, & Fenan, 2021; Verbytska, Dyvnych, Petryk, 2023; Norhasyikin et al., 2024; Tihic et al., 2025), що сприяють підприємницькій діяльності. Підприємництво може бути ефективним інструментом соціальної реінтеграції ветеранів, оскільки відновлює відчуття контролю, мети (сенсу життя) й приналежності, що є критично важливим для психологічного добробуту ветеранів та соціальної реінтеграції (Heinz et al., 2017; Jim-Suleiman, Ibiameke, & Fenan, 2021; Verbytska, Dyvnych, Petryk, 2023; Tihic et al., 2025). Науковець М. Тіхич та колеги (Tihic et al., 2025) наголошують на важливості підприємницької освіти як засобу переходу від військової до цивільної сфери та реалізації особистого потенціалу ветеранів. У цьому контексті пропонується концептуальні моделі переходу ветеранів до підприємництва. Так, у дослідженні (Norhasyikin et al., 2024) запропоновано модель, яка включає: індивідуальні характеристики (Individual Attributes): військовий досвід, що охоплює лідерські якості, навички управління, а також особисту стійкість, яка допомагає адаптуватися до нових умов; виклики, пов'язані з переходом (Transitional Challenges): труднощі у трансфері військових навичок у цивільну сферу бізнесу, культурна адаптація,

а також проблеми з доступом до фінансових ресурсів і ринків; підприємницькі можливості (Entrepreneurial Opportunities): пошук ніш на ринку, використання підтримуючих мереж і програм для ветеранів, застосування військових навичок для інновацій та лідерства у підприємницькій діяльності. Ветерани – це потенційні підприємці (Boldon et al., 2017).

Другий напрям досліджень – ветеранське підприємництво як чинник розвитку місцевої економіки. Ряд дослідників описують зв'язок між ветеранами-підприємцями та розвитком регіональних економік (Lyons, 2014; Verbytska, Dyvnych, & Petryk, 2023; Maury, Pritchard, & Tihic, 2023). У США ветерани, що започатковують бізнес у місцевих громадах, відіграють важливу роль у розвитку економіки та соціальної структури цих громад. Згідно зі звітом Інституту ветеранів та сімей військовослужбовців ім. Д'Аньєлло (IVMF) Сірак'юського університету (Maury, Pritchard, & Tihic, 2023), ветерани-підприємці представлені як у міських, так і в сільських громадах, де їхні бізнеси сприяють створенню робочих місць і підтримують економічну динаміку. Станом на 2022 рік близько 39 % ветеранів, які займаються підприємництвом, мешкали у малих населених пунктах (до 50 тис. жителів) або в сільській місцевості. За даними 2018 року, у Сполучених Штатах нараховувалося понад 1,9 млн бізнесів, заснованих ветеранами, серед яких понад 484 тис. були роботодавцями, а 1,5 млн функціонували без найманих працівників. Сукупний вииторг (revenue) цих підприємств оцінювався в 1,2 трлн доларів, із загальною кількістю зайнятих – понад 5,2 млн осіб та річним фондом заробітної плати близько 232,6 млрд доларів. Ветеранські підприємства, що працюють у міських умовах, забезпечували понад 1 трлн доларів доходу, працевлаштовували понад 4,2 млн працівників та сплачували близько 198 млн доларів на рік у вигляді заробітної плати. У сільських регіонах ці підприємства генерували понад 115 млн доларів доходу, залучали понад 480 тис. працівників, а річний обсяг зарплат перевищував 21 млн доларів (Maury, Pritchard, & Tihic, 2023). Станом на 2023 рік у США 65 % військовослужбовців мали бажання створення власного бізнесу після звільнення. Відсоток зайнятості серед ветеранів вищий, ніж серед неветеранів. Роботодавці переконані, що ветерани мають прекрасну робочу етику та важливі навички. 97 % американців заявили, що вважають ветеранів хорошими працівниками. (Mission Roll Call, 2023, April 6). За результатами дослідження Impact Report 2024 (Mission Roll Call, 2024, December 30) 94 % респондентів мали у своєму оточенні військовослужбовців. Щодо пріоритетів на 2025 рік, то найбільш значимими для ветеранів є якість і доступ до медичного обслуговування (73,6 %); попередження самогубств (72,8 %); житло та боротьба з бездомністю (72,1 %); фінансова та продовольча безпека – 41,1 % (Mission Roll Call, 2024, December 30). Загалом, ветеранські бізнеси демонструють вищу стійкість до економічних криз і мають потенціал до позитивного впливу на громаду (Boldon et al., 2017; Deming, Carpenter, & Anders, 2025).

У США існує приватна некомерційна організація Bunker Labs, заснована у 2014 р. ветеранами в Чикаго, яка підтримує ветеранів у створенні інноваційних проєктів, орієнтованих на потреби місцевих громад – від ремесел до технологічних стартапів. Bunker Labs функціонує одночасно як інкубатор, акселератор і мережевий центр, допомагаючи заповнити прогалини у доступі ветеранів до фінансових ресурсів, ділових контактів та знань. У 2024 р. ця спільнота увійшла до

складу Інституту ветеранів та сімей військовослужбовців ім. Д'Анжелло (IVMF) при Сірак'юському університеті (Bunker Labs: A Legacy of Impact, n. d.).

Із врахуванням зазначених даних ветеранське підприємство може бути стратегічним напрямом політики розвитку громад, яка поєднує соціальну відповідальність, економічну активність і реінтеграцію захисників у цивільне життя.

Третій напрям досліджень – це політика підтримки ветеранського підприємництва серед ветеранок-жінок, представників меншин та ветеранів з особливими потребами. За даними IVMF (Institute for Veterans and Military Families, 2022), 57 % жінок-ветеранок позиціонують себе як соціальні підприємниці. 97 % вказують, що навички, отримані у військовій справі, допомогли їм у підприємницькій діяльності. Проте вони стикаються з бар'єрами у вигляді обмеженого доступу до фінансування (37 %) та менторської підтримки (22 %). Жінки-ветеранки стикаються з унікальними викликами в підприємстві, що вимагає розробки цільових програм підтримки для цієї групи. Однією з найважливіших мотивацій для жінок-підприємниць-ветеранів є допомога суспільству / підтримка громади (30 %). Проте 45 % мають труднощі з орієнтуванням у ресурсах своєї місцевої громади, що засвідчує потребу в цілеспрямованій інфраструктурі підтримки з боку держави та громади.

Дослідники (Deming, Carpenter, & Anders, 2025) підкреслюють, що більшість наявних досліджень ветеранського підприємництва зосереджуються на чоловіках або не враховують особливостей гендеру, особливостей ветеранів з інвалідністю та етнічної приналежності. Жінки-ветеранки, ветерани з інвалідністю та представники меншин стикаються з унікальними викликами, які є недостатньо вивченими. На основі проведеного дослідження автори (Deming, Carpenter, & Anders, 2025) засвідчують, що жінки-ветеранки-підприємниці демонструють високий рівень адаптивності, однак часто мають менший доступ до капіталу; підприємницька діяльність жінок-ветеранок менш масштабна, але має стійкіші внутрішні структури управління; успішність яких пов'язана з досвідом служби, лідерськими навичками й соціальним капіталом. Жінки-ветеранки-підприємниці мають на 13 % вищий річний виторг (revenue), як фірми, що належать неветеранам, у тому числі чоловікам. Отже, військовий досвід допомагає жінкам ефективно долати бар'єри, пов'язані з гендерною нерівністю у малому підприємстві. Ветеранський статус виявляється додатковим ресурсом, який позитивно позначається на виторгу підприємства (revenue), навіть порівняно з компаніями, заснованими особами без військового досвіду.

Четвертий напрям досліджень – соціальне підприємство, у контексті якого дослідники трактують ветеранське підприємство як "подвійний" інструмент: вирішення соціальних проблем та активізації діяльності громади. Л. Парду (Pardue, 2023, November 9) підкреслює, що ветерани, які повертаються до цивільного життя, частіше засновують підприємства у соціально значущих секторах – охорона здоров'я, освіта, неприбуткові ініціативи – тим самим підсилюючи інституційний потенціал громад. Згідно з дослідженням (Tremper, 2024, November 7) підприємницька активність серед ветеранів у США зросла на 60 % лише за 2024 рік, причому 56 % нових бізнесів були зосереджені в галузях, орієнтованих на безпосередню взаємодію з місцевими громадами. Це свідчить про локальну спрямованість таких підприємств, що відповідає потребам розвитку громад.

Соціальне підприємство все частіше визнається як форма ветеранського підприємства, що поєднує створення соціальної цінності з бізнес-цільями. Ветерани використовують свої лідерські навички та зв'язки з громадою для заснування бізнесу, який слугує ширшим соціальним цілям, роблячи позитивний внесок у згуртованість громади та економічний розвиток (Boldon et. al., 2017).

У сучасних умовах соціально-економічної нестабільності та воєнних викликів ветеранське підприємство постає як важливий ресурс соціальної інтеграції та місцевого розвитку. Досвід західних країн засвідчує зростаючу роль підприємницької діяльності, започаткованої ветеранами, у забезпеченні економічної мобільності, створенні робочих місць і посиленні локальної стійкості громад. З урахуванням зазначених даних, ветеранське підприємство може бути стратегічним напрямом політики розвитку громад, що поєднує соціальну відповідальність, економічну активність і реінтеграцію захисників у цивільне життя.

Таким чином, зарубіжний досвід доводить ефективність ветеранського підприємства як інструменту соціальної реінтеграції; відновлення економічної активності у громадах; формування соціального капіталу; зміцнення громадянської ідентичності та солідарності. У цьому контексті можна виокремити рекомендації для українського контексту, зокрема адаптація іноземних практик з урахуванням українських реалій; створення локальних ветеранських бізнес-інкубаторів; формування грантових програм на рівні громад; підтримка соціального підприємства ветеранів через спрощені процедури реєстрації та оподаткування.

У вітчизняному дискурсі ветеранське підприємство розглядається в контексті соціальної адаптації та ресоціалізації (Горбань, 2024); економічної самореалізації ветеранів (Онищенко, & Глушко, 2024; Ніжейко, & Ковалівська, 2024); розвитку людського потенціалу громади (Ільченко, 2010). "Сучасними пріоритетами повинні бути повернення ветеранів / ветеранок до активного цивільного життя, відновлення їхньої економічної та соціальної спроможності, фізичного та ментального здоров'я, залучення родин до всіх цих процесів" (Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках" № 1209-р, 2024). Отже, йдеться про сприяння переходу з військової служби у цивільне життя та реінтеграції в територіальні громади.

Учені Д. Злобін та Я. Петруненко, наводячи приклади ветеранського підприємства у США, Великій Британії, Ізраїлі, зазначають, що "досвід інших країн світу підтверджує, що інтеграція ветеранів через підприємство може бути успішною лише за умови комплексної державної та суспільної підтримки" (Злобін, & Петруненко, 2025, с. 201). Автори переконані, що ветеранське підприємство вже сьогодні відіграє важливу роль у поверненні колишніх військових до активного громадського життя. Участь у власній справі або співпраця з іншими ветеранами у спільному проєкті формує відчуття спільності та підтримки, подібне до того, що було у військовій службі, але тепер у мирному середовищі. Це допомагає зменшити психологічну напругу, пов'язану з адаптацією до цивільного життя. Окрім того, такі підприємства активно співпрацюють з цивільним населенням – як з клієнтами, так і з партнерами – що сприяє подоланню розмежування між військовими й цивільними. Завдяки цьому ветерани починають сприйматися не як окрема

група, а як повноправні учасники економічного та соціального життя – підприємці, роботодавці, колеги. (Злобін, & Петруненко, 2025, с. 203).

Значна частина дослідників звертає увагу на роль підприємництва як чинника реінтеграції ветеранів, оскільки основне завдання – відновлення потенціалу ветеранів через адаптацію до цивільного життя, включно з працевлаштуванням або започаткуванням власної справи. У цьому контексті ветерани можуть стати ключовими агентами економічного відновлення громад. (Ляшенко, Іванов, & Підоричева, 2023). Отже, ветеранське підприємництво та зайнятість – це потужний інструмент відбудови громад у повоєнний період, позаяк ветерани не лише отримують можливість самореалізації, а й забезпечують створення бізнесів, робочих місць та нових зв'язків у територіальних громадах.

Можна впевнено стверджувати, що найціннішим внеском ветеранів у сучасний ринок праці є саме їхні гнучкі навички (soft skills). Це пояснюється кількома ключовими причинами:

- армійський досвід формує справжніх лідерів, які не лише вміють керувати іншими, а й працювати в команді, підтримуючи ефективну взаємодію навіть у складних умовах;
- середовище військових операцій – постійно змінне, напружене й складне, що вимагає максимальної концентрації, вміння швидко ухвалювати рішення, аналітичного підходу й критичного мислення;
- чітка й відверта комунікація – життєво необхідна в армії, тому військові звикли говорити прямо, зрозуміло визначаючи завдання, обов'язки й очікування;
- витривалість, внутрішня сила та відданість – невід'ємні риси військовослужбовців. Це люди, які звикли діяти в ім'я спільної мети, готові до самопожертви, тож їхня лояльність і надійність викликають глибоку повагу (Віестурс, 2023).

Таким чином, на сьогодні важливо визнавати і залучати soft skills, що формуються у військовій службі; створювати умови праці, які враховують технологічний і логістичний досвід ветеранів; розробляти програми адаптації, щоб забезпечити комфортний перехід ветеранів у цивільне середовище; надавати підтримку на психологічному рівні, щоб допомогти ветеранам знайти своє друге дихання в новій кар'єрі.

На основі теоретичного аналізу праць зарубіжних та вітчизняних вчених нами здійснено спробу надати авторське визначення поняттям "ветеранське підприємництво" та "підприємницька діяльність". Отже, під ветеранським підприємництвом ми розуміємо особливу форму господарської діяльності, започатковану ветеранами війни або за їхньої участі, що поєднує заснування та розвиток бізнесу із соціальною місією. Щодо наступного базового поняття, то під підприємницькою діяльністю ми розуміємо діяльність, що спрямована не лише на економічну самореалізацію та отримання прибутку, а й на соціальну реінтеграцію ветеранів у цивільне життя, створення нових робочих місць та стимулювання економічного розвитку регіонів і країни загалом" (Осадчук, 2025, с. 160–161).

Вважаємо, що під час дослідження ветеранського підприємництва, перш за все, потрібно з'ясувати сутнісні мотиваційні чинники в певній діяльності. Правило "5 чому" (англ. 5 Whys), розроблене засновником Toyota Сакіті Тойода, полягає в поетапному розпитуванні "чому?" для з'ясування глибинної причини певної проблеми або явища (Рай, 2023) можна ефективно адаптувати для аналізу й

розвитку ветеранського підприємництва, щоб зрозуміти глибинні мотивації та потреби ветеранів. Наведемо приклад застосування правила "5 чому" до проблеми ветеранського підприємництва, яке розгортається у формі запитань та відповідей, зокрема: *Чому ветеран хоче створити власну справу?* – Бо не може знайти стабільну роботу після демобілізації. *Чому не може знайти роботу?* – Бо має складнощі з адаптацією до цивільного ринку праці. *Чому виникають труднощі з адаптацією?* – Бо бракує знань і навичок, які є затребуваними в цивільному секторі. *Чому бракує таких знань і навичок?* – Бо під час служби не було можливості здобути економічну або підприємницьку освіту. *Чому не було такої можливості?* – Бо система підтримки ветеранів не передбачала програм перекваліфікації або навчання бізнес-навичкам.

Незважаючи на те, що такий алгоритм критикується (Card, 2017), він має практичне значення для ветеранської політики, тому що дозволяє сформулювати обґрунтовані рішення, зокрема розвивати менторські програми у партнерстві з досвідченими підприємцями; створювати державні або грантові програми підтримки, адаптовані до реальних потреб ветеранів; формувати інфраструктуру переходу з армії до підприємницької діяльності.

Згідно з даними Українського ветеранського фонду, навіть за умов гострої нестачі робочої сили на ринку праці, близько 30 % ветеранів у 2024 р. не змогли працевлаштуватися (Захарчук, n. d.). У такій ситуації особливого значення набуває робота фахівців, які займаються супроводом ветеранів у процесах реінтеграції та адаптації до мирного життя. Для компаній, які прагнуть впровадити ефективну модель підтримки ветеранів, варто звернути увагу на низку практичних рекомендацій, зокрема організувати системний підхід до роботи з військовими та ветеранами (HR-вертикалі для цього недостатньо); забезпечити підтримку з чітко визначеними задачами; ретельно підійти до призначення координатора, продумати перелік потрібних компетенцій; навчити колектив взаємодіяти з ветеранами (Захарчук, n. d.).

Попри дефіцит робочої сили в Україні, ветерани російсько-української війни після участі у бойових діях часто мають труднощі із працевлаштуванням. У межах дослідження (Горбань, 2024) було проведено 33 глибинних інтерв'ю з ветеранами у шести областях і в місті Кривому Розі. За словами 15 % опитаних, ветерани часто стикаються з нерозумінням з боку колег через брак знань про їхній психологічний стан після війни. Це породжує відчуження та неприйняття в колективах. Ще 40 % респондентів заявили про упереджене ставлення при працевлаштуванні, а 12 % – про випадки дискримінації при поверненні на роботу. На їхню думку, такі підходи є несправедливими, адже ветерани мають цінний досвід і можуть бути добрим підсиленням для будь-якої команди (Горбань, 2024).

Однак велика кількість людей, що пройшли війну, потужно вплинуть на післявоєнний ринок праці. На сьогодні можна стверджувати, що ветеранське підприємництво сприяє соціальній адаптації колишніх військовослужбовців у громадах (Злобін, & Петруненко, 2025), що закладає підґрунтя на післявоєнну перспективу. Адже вже сьогодні підприємець не лише людина, яка заробляє, отримує прибуток та вкладає його в різні сфери діяльності, підприємець, перш за все, реалізує себе та спонукає інших до самореалізації (Власова, & Борбіч, 2022, с. 43).

У контексті дослідження соціального становища та реінтеграційних можливостей українських ветеранів особливої уваги заслуговують наукові праці Т. Захаріної

(2023a; 2023b; 2023c; 2023d; 2024). Її дослідження охоплюють як загальносоціальні, так і інституційно-освітні аспекти повернення ветеранів до мирного життя. У статті (Захаріна, 2023a) авторка обґрунтовує положення про те, що реінтеграційний потенціал має розглядатися як комплексний ресурс, який охоплює вісім ключових сфер життя: сімейну, професійну, соціальну, психологічну, освітню, правову, медичну та культурну. У праці наголошується: "недостатній розвиток хоча б одного із вказаних вимірів знижує загальну ефективність реінтеграції та породжує ризики соціального відчуження" (Захаріна, 2023a, с. 266). Українська дослідниця звертає увагу на роль найближчого соціального оточення – зокрема родини – у процесі посттравматичної адаптації. На її думку, сім'я може стати як ресурсом підтримки, так і джерелом додаткового психологічного навантаження. Авторка зазначає: "Соціальна адаптація ветерана часто визначається не лише наявністю державних програм, а й ставленням родини до його нового статусу" (Захаріна, 2023a, с. 270). У публікації (Захаріна, 2023b) аналізуються чинники, які зумовлюють ефективність співпраці між ветеранами, державними органами, закладами освіти та громадськими об'єднаннями. Основна теза полягає в необхідності створення інтегрованої міжсекторальної моделі підтримки ветеранів на рівні громад, оскільки основною ідеєю реінтеграційної політики є те, що військовослужбовці та ветерани мають сприйматися не як соціальний чи економічний тягар для держави, а як активні, повноправні громадяни, які беруть участь у суспільному житті та роблять внесок у бюджет як платники податків (Захаріна, 2023c, с. 14).

К. Краус, Н. Краус, А. Ігнатюк (2023) розглядають ветеранське підприємництво як стратегічний інструмент інтеграції, не лише як економічний процес, а як ефективний механізм їхньої соціальної та професійної реінтеграції. Підкреслюється, що ветеранський бізнес здатен виконувати роль точки опори в особистій трансформації та самореалізації. "Ветеранське підприємництво – це не лише форма самозайнятості, а й потенційний драйвер соціально-економічного зростання територіальних громад" (Краус, Краус, Ігнатюк, 2023, с. 104).

Однак ветеранське підприємництво слід розглядати не лише як інструмент економічної самореалізації, а й як один із ключових механізмів соціалізації ветеранів у мирному суспільстві (Flack, & Kite, 2021). Підприємницька діяльність сприяє включенню ветеранів у суспільне життя, створенню нових соціальних зв'язків і зниженню ризику ізоляції.

Особливої актуальності набуває підтримка ветеранів на ранніх етапах підприємницької діяльності. Це передбачає розвиток системи бізнес-освіти, формування додаткових конкурентних переваг, залучення менторства з боку досвідчених підприємців, а також шефську підтримку з боку великого й середнього бізнесу. Крім того, важливу роль відіграють професійні об'єднання ветеранів, які виконують функції неформальної підтримки, адвокації інтересів, обміну досвідом та спільного проектного розвитку.

Наукова література (Haynie, & Shepherd, 2011; Chamberland Sr, 2015; Nabacivch, 2021; Ілларіонов, 2022). Краус, Краус, & Ігнатюк, 2023; Verbytska, Duvnych, & Petryk, 2023, Mission Roll Call, 2023, 2024) фіксує стійкий інтерес до інституційного, фінансового та соціального забезпечення ветеранського бізнесу. Зокрема, значний вклад у розробку підходів до систематизації політики, механізмів підтримки та моделювання ветеранських ініціатив. Їхні праці охоплюють як теоретичне підґрунтя,

так і прикладні аспекти реалізації проектів у сфері ветеранського підприємництва, враховуючи потреби, бар'єри та потенціал учасників бойових дій.

Розвиток ветеранського підприємництва є важливим елементом реінтеграції військовослужбовців у цивільне життя. Автори (Краус, Краус, & Ігнатюк, 2023 с. 103). виокремлюють мотиви, які спонукають ветеранів до відкриття власних бізнесів, зокрема бажання особисто господарювати; бажання забезпечити краще життя для своєї родини; прагнення до фінансової незалежності; бажання реалізувати власну бізнес-ідею; прагнення до самореалізації. Відповідно до результатів досліджень, проведених Міністерством у справах ветеранів України, найбільше військових турбує майбутнє їхніх родин у разі поранення або загибелі під час виконання обов'язку. На другому місці серед пріоритетних питань – забезпечення належного соціального пакета та надання підтримки у період адаптації після звільнення зі служби (У Мінсоцполітики розповіли про проекти соціальної адаптації ветеранів і допомоги їхнім родинам, 2025). Українські громади та суспільство загалом мають переосмислити складний бойовий і тиловий досвід, перетворивши його на джерело нових смислів, які сприятимуть розвитку особистості та зміцненню державної єдності (Бахтиєв, 2025).

Таким чином, спільним у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців є прагнення до підтримки ветеранів через підприємництво як інструмент реінтеграції, увага до соціальних ефектів та політик підтримки, а відмінність полягає у глибині емпіричних підходів, масштабах державної участі, ступені розвитку міждисциплінарних досліджень, інституційної підтримки освіти та інклюзивності. Загалом, зарубіжні дослідження мають системний, міждисциплінарний та емпіричний характер з активною підтримкою університетських центрів. Натомість українські дослідження зосереджені на соціально-адаптаційній та правовій складовій, ще формують власну концептуальну базу.

Отже, ветеранське підприємництво в Україні перебуває на етапі становлення, але демонструє високий потенціал як інструмент розвитку громад. Сформувався ряд практично орієнтованих досліджень, які обґрунтовують потребу у системній політиці підтримки; локалізованих програмах громад; партнерстві держави, громадськості та бізнесу. На відміну від більш розвинутих країн, українська модель поки що фрагментована, залежна від донорів і потребує законодавчого оформлення. На сьогодні нагальним завданням є розробка національної стратегії підтримки ветеранського підприємництва, інтегрованого в політику регіонального розвитку; запровадження грантових та пільгових кредитних програм для ветеранів у громадах; інституалізація ветеранських бізнес-хабів як частина муніципальної інфраструктури; підтримка соціальних підприємств ветеранів, що працюють у сфері послуг, охорони здоров'я, навчання, реабілітації.

Дискусія і висновки

Ветеранське підприємництво розглядається як ефективний інструмент соціальної реінтеграції, що дозволяє колишнім військовослужбовцям не лише адаптуватися до мирного життя, а й стати активними учасниками економічного розвитку громад. Ветеранське підприємництво є важливою складовою соціально-економічної адаптації колишніх військовослужбовців, що одночасно забезпечує їхню інтеграцію в цивільне суспільство та сприяє розвитку місцевої економіки. Зарубіжні дослідники сформували поліаспектний підхід до вивчення

цього явища, оскільки воно розглядається в контексті економічної ефективності, психологічного впливу війни, гендерної рівності, освітніх стратегій та політики державної підтримки. Особливо помітним є акцент на глибокій емпіричній базі, інституційній підтримці (Small Business Administration (SBA), D'Aniello Institute for Veterans and Military Families (IVMF)), міждисциплінарних дослідженнях та інтеграції цифрових інструментів у бізнес-стратегії ветеранів. Зарубіжні дослідники приділяють особливу увагу ролі державної підтримки, бізнес-освіти та менторства як ключовим умовам успішності ветеранських бізнесів. У більшості західних країн створено розгалужену інфраструктуру підтримки: гранти, пільгове кредитування, інкубатори для ветеранів. Натомість українські дослідження перебувають на стадії формування власного наукового поля, зосереджуючись переважно на проблемах соціальної адаптації, юридичних аспектах підтримки ветеранів та розвитку ветеранського підприємництва в умовах війни. Проте спостерігається активне зростання інтересу до теми з боку науковців, громадських організацій і донорських структур. Вітчизняна наукова думка поки що не охоплює повною мірою такі аспекти, як гендерна специфіка, підприємців-ветеранів з інвалідністю, психологічний вплив бойового досвіду на підприємницьку активність, інноваційність бізнес-моделей, що вже активно досліджуються за кордоном. Це створює можливості для подальших міждисциплінарних розвідок та залучення іноземного досвіду. Нагальною потребою є формування в Україні цілісної науково-практичної концепції підтримки ветеранського підприємництва, яка б поєднувала державну політику, освітні ініціативи, менторські програми та психосоціальну допомогу. Перспективним напрямом є подальше порівняльне дослідження досвіду країн НАТО, аналіз ефективності ветеранських бізнес-програм, а також оцінка впливу ветеранських підприємств на стійкість громад у післявоєнний період.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечене Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- Бахтиєв, Р. (2025). *Підходи та інструменти у розробці ветеранської політики і ветеранських просторів в територіальних громадах*. <https://home.ednannia.ua/online-studio/articles/pidhody-ta-instrumenty-urozrobtisi-veteranskoji-politiki-y-veteranskyh-prostoriv-v-terytorialnyh>
- Вістурс, Л. (2023). *Ветерани на післявоєнному ринку праці: Як підготуватись бізнесу*. <https://biz.nv.ua/ukr/experts/ukrajinski-veterani-yak-voni-zminyat-pislyvoeuenniy-rinok-praci-dumka-eksperta-50301008.html>
- Власова, В.П., & Борбіч, М. С. (2022). Етичні принципи в підприємницькій діяльності. *Підприємство та інновації*, (23), 42–46. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.8>
- Горбань, Ю. (2024). *Працевлаштування ветеранів: чому вони відчувають проблеми та як їх можливо вирішити*. <https://interfax.com.ua/news/blog/985365.html>
- Захаріна, Т. (2023a). Реінтеграційний потенціал ветеранів як чинник успішної їх реінтеграції в соціум. *Social work and education*, 10(3), 263–275. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.3.1>
- Захаріна, Т. (2023b). Соціально-інституційні характеристики реінтеграції ветеранів гібридної війни. *Social work and education*, 10(1), 17–26. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.2>
- Захаріна, Т. (2023c). Аналіз практик і проєктів соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни в умовах сучасного українського соціуму. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Педагогічні науки*, 3(56), 10–16. <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.3.2>
- Захаріна, Т.І. (2023d). Реінтеграція військовослужбовців як складова соціальної політики та соціальної роботи. *Наука і освіта*, 2, 27–33. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2023-2-5>
- Захаріна, Т.І. (2024). *Теоретико-методичні засади соціальної реінтеграції ветеранів російсько-української війни у закладах вищої освіти* [Дис. д-ра пед. наук: 13.00. 05]. Інститут проблем виховання НАПН України. https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Dis_Zakharina.pdf
- Захарчук, І. (n. d.) *Що головне? Чотири поради для адаптації військових на цивільній роботі*. <https://biz.nv.ua/ukr/experts/koli-ukrajinski-viyskovi-povertayutsya-na-robotu-dopomogi-hr-specialista-nedostatno-ekspert-z-mhp-50487807.html>
- Злобін, Д. Л., & Петруненко, Я. В. (2025). Соціальне підприємництво як інструмент економічної реінтеграції ветеранів: український та міжнародний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 4(88), 198–207. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.30>
- Ілларіонов, О. (2022). Ветеранський бізнес: правові засади підтримки та розвитку. *Grail of Science*, 22, 89–100. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.25.11.2022.14>
- Ільченко, Н. В. (2010). Концепція участі та методи залучення населення до розвитку територіальної громади. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 7. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_7_7
- Кабінет Міністрів України. (2024). Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках. (Розпорядження № 1209-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text>
- Краус К., Краус Н., & Ігнатюк А. (2023). Ветеранське підприємництво та бізнес в Україні: інституційна, фінансова та проєктна складова практичної реалізації. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*, 1(11), 98–111. <https://doi.org/10.32750/2023-0108>
- Лашенко, В., Іванов, С., & Підриччева, І. (2023). Ветеранське підприємництво та зайнятість як драйвери повного резильєнтного відновлення громад. *Collection of Scientific Papers "ЛОГОС"*, (August 18, 2023; Cambridge, UK), 26–29. <https://doi.org/10.36074/logos-18.08.2023.05>
- Міжнародний досвід працевлаштування ветеранів: США, Канада, Велика Британія*. (2024). Тарасенко Тарас Петрович. <https://www.tarastarasenko.com/mizhnarodnyj-dosvid-praczevlashtuvannya-veteraniv-ssha-kanada-velykobrytaniya/>
- Ніжейко, К., & Ковалівська, К. (2024). Реінтеграція ветеранів у цивільне життя: міжнародний досвід та особливості в Україні. *Економіка та суспільство*, 67. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-161>
- Онищенко, С. В., & Глушко, А. Д. (2024). Фінансова та цифрова інклюзія ветеранів в аспекті зміцнення соціально-економічної безпеки. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Економіка та управління*, 15. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-15-03-04>
- Осадчук, Р. (2025). Ветеранське підприємництво, його сутність та особливості. *Вісник гуманітарних наук*, 2, 156–165. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.2.21>
- Рай, С. (2023). *Правило "5 чому" від засновника компанії Toyota, Сакімі Тойода*. <https://www.alife.com.ua/pravylo-5-chomu-vid-zasnovnyka-kompaniyi-toyota-sakimi-tojoda/>
- У Мінсоцполітики розповіли про проєкти соціальної адаптації ветеранів і допомоги їхнім родинам. (2025). <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3964371-u-minsocpolitiki-rozpozvili-pro-proekti-socialnoi-adaptacii-veteraniv-i-dopomogi-ihnim-rodinam.html>
- Ушенко, Н.В. (2025). Соціальне підприємництво в системі сприяння ветеранської зайнятості. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*, 16(2), 51–59. <http://doi.org/10.32750/2025-0205>
- Boldon, N. Y., Maury, R. V., Armstrong, N., & Van Slyke, R. (2017). The state of veteran entrepreneurship research: What we know and next steps. *Institute for Veterans and Military Families*. Syracuse University. <https://ivmf.syracuse.edu/article/the-state-of-veteran-entrepreneurship-research-what-we-know-and-next-steps/>
- Bunker Labs: A Legacy of Impact. (n. d.). <https://ivmf.syracuse.edu/bunker-labs-a-legacy-of-impact/>
- Card, A. J. (2017). The problem with "5 whys". *BMJ quality & safety*, 26(8), 671–677. <https://doi.org/10.1136/bmjqs-2016-005849>
- Chamberland Sr, K. J. (2015). *Success factors of veteran-owned small businesses*. [Doctoral dissertation, New York University, Walden University]. <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1572&context=dissertations>
- Deming, K., Carpenter, C. W., & Anders, J. (2025). Experiences of women and minoritized US military veteran business owners: descriptive evidence on "veterpreneur" survival and growth. *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, 14(1), 1–23. <https://doi.org/10.1108/JEPP-07-2023-0063>
- Flack, M., & Kite, L. (2021). Transition from military to civilian: Identity, social connectedness, and veteran wellbeing. *PLoS one*, 16(12), e0261634. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0261634>
- Habacivich, W. T. (2021). *An Inquiry into Veteran Entrepreneurship*. Indiana University of Pennsylvania.
- Haynie, J. M., & Shepherd, D. (2011). Toward a theory of discontinuous career transition: investigating career transitions necessitated by traumatic life events. *Journal of applied psychology*, 96(3), 501. <https://doi.org/10.1037/a0021450>
- Heinz, A. J., Freeman, M. A., Harpaz-Rotem, I., & Pietrzak, R. H. (2017). American military veteran entrepreneurs: A comprehensive profile of demographic, service history, and psychosocial characteristics. *Military Psychology*, 29(6), 513–523. <https://doi.org/10.1037/mi0000195>
- Institute for Veterans and Military Families. (2022). *Data Brief: Women Veteran Entrepreneurs 2022*. Syracuse University. <https://ivmf.syracuse.edu/article/data-brief-women-veteran-entrepreneurs-2022/>

- Institute for Veterans and Military Families. (2022). *The Success of Veteran-Owned Businesses and Ways to Support Them*. Mission Roll Call. <https://missionrollcall.org/veteran-voices/articles/the-success-of-veteran-owned-businesses-and-ways-to-support-them/>
- Institute for Veterans and Military Families. (2023, January 3). *IVMF directs more than \$275,000 to support military-connected businesses in 2022*. Syracuse University. <https://ivmf.syracuse.edu/2023/01/03/ivmf-directs-more-than-275000-to-support-military-connected-businesses-in-2022/>
- Jim-Suleiman, S., Ibiameke, A., & Fenan, N. V. (2021). A review of literature on the concept, motivations and factors affecting the successes of veteran entrepreneurs. *European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research*, 9(4), 42–51. <https://ssrn.com/abstract=3856501>
- Lyons, J. A. (2014). *Veteran entrepreneurship: A phenomenological study of the lived experience of veterans' transition from military service to entrepreneurship* [Doctoral dissertation]. Capella University. <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7979&context=dissertations>
- Maury, R. V., Pritchard, A. J., & Tihic, M. (2023). 2022 National Survey of Military-Affiliated Entrepreneurs: Veteran Entrepreneurship across Urban and Rural Places. *Institute for Veterans and Military Families*, 426. <https://surface.syr.edu/ivmf/426>
- Mission Roll Call. (2023, April 6). *2023 Impact Report*. Mission Roll Call. https://missionrollcall.org/wp-content/uploads/2024/07/MRC_2023_impact_report.pdf
- Mission Roll Call. (2024, December 30). *2024 Impact Report*. Mission Roll Call. <https://missionrollcall.org/wp-content/uploads/2025/01/MRC-Impact-Report2024.pdf>
- Norhasyikin, R., Zalina, J., Mohd, S. A. M. S., Siti, M. M. K., & Suheil, C. S. (2024). The Soldiers' Second Act: Navigating Entrepreneurship after Retirement. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*. <https://dx.doi.org/10.47772/IJRISS.2024.8100198>
- Pardue, L. (2023, November 9). *Entrepreneurship among military veterans in 2023*. Gusto Insights. <https://gusto.com/resources/gusto-insights/entrepreneurship-among-military-veterans-in-2023>
- Tihic, M., Pritchard, A. J., McKelvie, A., & Maury, R. V. (2025). Entrepreneurship education and its role in transitional entrepreneurship as veterans transition from military to civilian life. *Entrepreneurship education and pedagogy*, 8(3), 424–451. <https://doi.org/10.1177/25151274241232357>
- Tremper, N. (2024, November 7). *Entrepreneurship among veterans increased 60% in the last year*. Gusto Insights. <https://gusto.com/resources/gusto-insights/veteran-entrepreneurs-2024>
- Troupe, M. (2024). *Lived Experiences of Veterans Navigating the Path to Entrepreneurship* [Doctoral dissertation]. National University.
- Verbytska, A., Dyvnych, H., & Petryk, O. (2023). The potential of local business involvement as a determinant of social entrepreneurship development in the process of veterans' reintegration. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(4), 58–64. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-4-58-64>
- ### References
- Bakhtiev, R. (2025). *Approaches and tools in the development of veteran policy and veteran spaces in local communities* [in Ukrainian]. <https://home.ednanna.ua/online-studio/articles/pidhody-ta-instrumenty-urozrobtisi-veteranskoyi-polityky-i-veteranskyh-prostoriv-v-terytorialnyh>
- Boldon, N. Y., Maury, R. V., Armstrong, N., & Van Slyke, R. (2017). The state of veteran entrepreneurship research: What we know and next steps. *Institute for Veterans and Military Families*. Syracuse University. <https://ivmf.syracuse.edu/article/the-state-of-veteran-entrepreneurship-research-what-we-know-and-next-steps/>
- Bunker Labs: A Legacy of Impact. (n. d.). <https://ivmf.syracuse.edu/bunker-labs-a-legacy-of-impact/>
- Card, A. J. (2017). The problem with "5 whys". *BMJ quality & safety*, 26(8), 671–677. <https://doi.org/10.1136/bmjqs-2016-005849>
- Cabinet of Ministers of Ukraine. ((2024)). On the Approval of the Veterans Policy Strategy for the Period until 2030 and the Approval of the Operational Plan of Measures for its Implementation in 2024–2027 (Order No. 1209-r) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#n12>
- Chamberland Sr, K. J. (2015). *Success factors of veteran-owned small businesses*. [Doctoral dissertation]. New York University, Walden University. <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1572&context=dissertations>
- Deming, K., Carpenter, C. W., & Anders, J. (2025). Experiences of women and minoritized US military veteran business owners: descriptive evidence on "vetrepreneur" survival and growth. *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, 14(1), 1–23. <https://doi.org/10.1108/JEPP-07-2023-0063>
- Flack, M., & Kite, L. (2021). Transition from military to civilian: Identity, social connectedness, and veteran wellbeing. *PloS one*, 16(12), e0261634. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0261634>
- Forban, Yu. (2024). *Employment of veterans: why they experience problems and how they can be solved* [in Ukrainian]. <https://interfax.com.ua/news/blog/985365.html>
- Habacivch, W. T. (2021). *An Inquiry into Veteran Entrepreneurship*. Indiana University of Pennsylvania.
- Haynie, J. M., & Shepherd, D. (2011). Toward a theory of discontinuous career transition: investigating career transitions necessitated by traumatic life events. *Journal of applied psychology*, 96(3), 501. <https://doi.org/10.1037/a0021450>
- Heinz, A. J., Freeman, M. A., Harpaz-Rotem, I., & Pietrzak, R. H. (2017). Ancient military veteran entrepreneurs: A comprehensive profile of demographic, service history, and psychosocial characteristics. *Military Psychology*, 29(6), 513–523. <https://doi.org/10.1037/mil0000195>
- Illarionov, O. (2022). Veteran business: legal basis for support and development. *Grail of Science*, 22, 89–100 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.25.11.2022.14>
- Ilchenko, N. V. (2010). The concept of participation and methods of involving the population in the development of the territorial community. *Public Administration: Improvement and Development*, 7 [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_7_7
- Institute for Veterans and Military Families. (2022). *Data Brief: Women Veteran Entrepreneurs 2022*. Syracuse University. <https://ivmf.syracuse.edu/article/data-brief-women-veteran-entrepreneurs-2022/>
- Institute for Veterans and Military Families. (2022). *The Success of Veteran-Owned Businesses and Ways to Support Them*. Mission Roll Call. <https://missionrollcall.org/veteran-voices/articles/the-success-of-veteran-owned-businesses-and-ways-to-support-them/>
- Institute for Veterans and Military Families. (2023, January 3). *IVMF directs more than \$275,000 to support military-connected businesses in 2022*. Syracuse University. <https://ivmf.syracuse.edu/2023/01/03/ivmf-directs-more-than-275000-to-support-military-connected-businesses-in-2022/>
- International experience in veteran employment: USA, Canada, Great Britain*. (2024). Tarasenko Taras Petrovich [in Ukrainian]. <https://www.tarasstenko.com/mizhnarodnyj-dosvid-praczevlashuvannya-veteraniv-sshakanada-velykobrytaniya/>
- Jim-Suleiman, S., Ibiameke, A., & Fenan, N. V. (2021). A review of literature on the concept, motivations and factors affecting the successes of veteran entrepreneurs. *European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research*, 9(4), 42–51. <https://ssrn.com/abstract=3856501>
- Kraus K., Kraus N., & Ignatyuk A. (2023). Veteran entrepreneurship and business in Ukraine: institutional, financial, and project components of practical implementation. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations*, 1(11), 98–111 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32750/2023-0108>
- Lyashenko, V., Ivanov, S., & Pidorycheva, I. (2023). Veteran entrepreneurship and employment as drivers of post-war resilient community recovery. *Collection of Scientific Papers "ΛΟΓΟΣ"* (August 18, 2023; Cambridge, UK), 26–29 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.36074/logos-18.08.2023.05>
- Lyons, J. A. (2014). *Veteran entrepreneurship: A phenomenological study of the lived experience of veterans' transition from military service to entrepreneurship* [Doctoral dissertation]. Capella University. <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7979&context=dissertations>
- Maury, R. V., Pritchard, A. J., & Tihic, M. (2023). 2022 National Survey of Military-Affiliated Entrepreneurs: Veteran Entrepreneurship across Urban and Rural Places. *Institute for Veterans and Military Families*, 426. <https://surface.syr.edu/ivmf/426>
- Mission Roll Call. (2023, April 6). *2023 Impact Report*. Mission Roll Call. https://missionrollcall.org/wp-content/uploads/2024/07/MRC_2023_impact_report.pdf
- Mission Roll Call. (2024, December 30). *2024 Impact Report*. Mission Roll Call. <https://missionrollcall.org/wp-content/uploads/2025/01/MRC-ImpactReport2024.pdf>
- Nizheiko, K., & Kovalivska, K. (2024). Reintegration of veterans into civilian life: international experience and peculiarities in Ukraine. *Economy and Society*, 67 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-161>
- Norhasyikin, R., Zalina, J., Mohd, S. A. M. S., Siti, M. M. K., & Suheil, C. S. (2024). The Soldiers' Second Act: Navigating Entrepreneurship after Retirement. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*. <https://dx.doi.org/10.47772/IJRISS.2024.8100198>
- Onyshchenko, S. V., & Glushko, A. D. (2024). Financial and digital inclusion of veterans in terms of strengthening socio-economic security. *Problems of modern transformations. Series: Economics and Management*, 15 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-15-03-04>
- Osadchuk, R. (2025). Veteran entrepreneurship, its essence and characteristics. *Politeness. Humanitas*, 2, 156–165 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.2.21>
- Pardue, L. (2023, November 9). *Entrepreneurship among military veterans in 2023*. Gusto Insights. <https://gusto.com/resources/gusto-insights/entrepreneurship-among-military-veterans-in-2023>
- Rai, S. (2023). *The "5 Whys" rule from Toyota founder Sakichi Toyoda* [in Ukrainian]. <https://www.alife.com.ua/pravylo-5-chomu-vid-zasnovnyka-kompaniyi-toyota-sakiti-tojoda/>
- The Ministry of Social Policy reported on projects for the social adaptation of veterans and assistance to their families*. (2025). Ukrinform [in Ukrainian]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3964371-u-minsocpolitiki-rozpovilli-pro-proekti-socialnoi-adaptacii-veteraniv-i-dopomogi-ihnim-rodinam.html>
- Tihic, M., Pritchard, A. J., McKelvie, A., & Maury, R. V. (2025). Entrepreneurship education and its role in transitional entrepreneurship as veterans transition from military to civilian life. *Entrepreneurship education and pedagogy*, 8(3), 424–451. <https://doi.org/10.1177/25151274241232357>
- Tremper, N. (2024, November 7). *Entrepreneurship among veterans increased 60% in the last year*. Gusto Insights. <https://gusto.com/resources/gusto-insights/veteran-entrepreneurs-2024>
- Troupe, M. (2024). *Lived Experiences of Veterans Navigating the Path to Entrepreneurship* [Doctoral dissertation]. National University.

Usenko, N. V. (2025). Social entrepreneurship in the system of promoting veteran employment. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation*, 16(2), 51–59 [in Ukrainian]. <http://doi.org/10.32750/2025-0205>

Verbytska, A., Dyvnych, H., & Petryk, O. (2023). The potential of local business involvement as a determinant of social entrepreneurship development in the process of veterans' reintegration. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(4), 58–64. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-4-58-64>

Viesturs, L. (2023). *Veterans in the post-war labor market: How to prepare for business* [in Ukrainian]. <https://biz.nv.ua/ukr/experts/ukrajinski-veterani-yak-voni-zminyayut-pislyavoyennyi-rinok-praci-dumka-eksperta-50301008.html>

Vlasova, V. P., & Borbich, M. S. (2022). Ethical principles in entrepreneurial activity. *Entrepreneurship and Innovation*, 23, 42–46 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.8>

Zakharina, T. (2023a). The reintegration potential of veterans as a factor in their successful reintegration into society. *Social work and education*, 10(3), 263–275 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.3.1>

Zakharina, T. (2023b). Social and institutional characteristics of the reintegration of veterans of hybrid warfare. *Social work and education*, 10(1), 17–26 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.2>

Zakharina, T. (2023c). Analysis of practices and projects for the social reintegration of hybrid war veterans in the context of contemporary Ukrainian society. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*.

Pedagogical Sciences, 3(56), 10–16 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.3.2>

Zakharina, T. I. (2023d). Reintegration of military personnel as a component of social policy and social work. *Science and Education*, 2, 27–33 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2023-2-5>

Zakharina, T. I. (2024). *Theoretical and methodological foundations of social reintegration of veterans of the Russian-Ukrainian war in higher education institutions* [Doctoral dissertation in pedagogy: 13.00. 05]. Institute of Education Problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [in Ukrainian]. https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Dis_Zakharina.pdf

Zakharchuk, I. (n. d.) *What is important? Four tips for adapting military personnel to civilian work* [in Ukrainian]. <https://biz.nv.ua/ukr/experts/koli-ukrajinski-viyskovi-povertayutsya-na-robotu-dopomogi-hr-specialista-needostatno-ekspert-z-mhp-50487807.html>

Zlobin, D. L., & Petrunenko, Ya. V. (2025). Social entrepreneurship as a tool for the economic reintegration of veterans: Ukrainian and international experience. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 4(88), 198–207 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.30>

Отримано редакцією журналу / Received: 30.07.25

Прорецензовано / Revised: 18.09.25

Схвалено до друку / Accepted: 01.10.25

Ruslan OSADCHUK, PhD student

ORCID ID: 0009-0005-2321-8429

e-mail: ruslan.osadchuk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

VETERAN ENTREPRENEURSHIP IN THE SCIENTIFIC DISCOURSE OF CONTEMPORARY FOREIGN AND DOMESTIC RESEARCHERS

Background. *With the start of Russia's military aggression against Ukraine in 2014, and especially after the full-scale invasion in 2022, the topic of veteran reintegration has become extremely relevant in Ukrainian scientific, political, and public circles. Foreign and domestic studies have begun to actively consider entrepreneurship as one of the most effective ways of socio-economic reintegration of war veterans into peaceful life, as well as a resource for the sustainable development of local communities where demobilized veterans live.*

Methods. *To achieve the set goal, the following methods were used systematic literature review (relevant works were identified, filtered, evaluated for methodological quality, and findings were synthesized); comparative analysis (the main focus was on summarizing the differences and similarities in foreign and domestic approaches to veteran entrepreneurship), a systematic approach (which allowed the author to comprehensively cover aspects of veteran entrepreneurship), generalization, analysis, and synthesis.*

Results. *The study found that veteran entrepreneurship in foreign studies is seen as a form of post-traumatic adaptation, a way to strengthen the economic independence and social status of veterans. In the Ukrainian context, the emphasis is on institutional barriers, lack of funding, and lack of mentoring support, but there is growing interest in the formation of regional programs to support veteran businesses.*

Conclusions. *Veteran entrepreneurship has great potential for the socio-economic reintegration of former military personnel, community development, and increased national resilience. A systematic study of best international practices combined with adaptation to the Ukrainian environment is a necessary condition for the formation of an effective policy to support veteran entrepreneurship.*

Keywords: *veteran entrepreneurship, reintegration, veterans, community, public policy, social entrepreneurship, veteran development centers.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.